

Е. П. Наумов (Советски Сојуз)

ФЕУДАЛНИОТ ИМУНИТЕТ ПО РАСПАЃАЊЕТО НА СРПСКОТО ЦАРСТВО

СО РАСПАЃАЊЕТО на Српското царство по смртта на Стефан Душан (1355), започнува постоењето на цела низа самостојни и полусамостојни феудални држави на новите владетели (кралевите Вукашин и Марко, кнез Лазар и неговите наследници, браќата Дејановиќи, Тома Прелубовиќ и др.). Сосем е разбирливо дека со прашањата на внатрешната политика на овие Душанови наследници, со проблемот за заемодносите на феудалните управувачи и нивните вазали тесно е сврзано и прашањето за феудалниот имунитет во Србија, Македонија и Зета во втората половина на XIV век. За жал, податоци за имунитетните привилегии на светските поседи за овој период сосем не постојат и ние можеме да ги искористиме само дарбените грамоти на црквата и манастирите. Изучувањето на овој проблем станува дотолку поважно што во историската литература прашањето за имунитетот во Византија од XIII—XV век, во Бугарија, Србија и Македонија веќе не еднаш е разгледувано¹⁾; но, според историјата на развитокот на имунитетот во земјите на Душановото царство, во втората половина на XIV век постојат само одделни забелешки и противречни заклучоци.

Така, на пример, уште српскиот медијевист М. Влаинац, зборувајќи за полниот даночен, судски и административен имунитет на црквните имоти според Законикот на цар Душан (1349—1354) одбележал дека дури подоцна, кон крајот на XIV и особено во првата половина на XV век управувачите на Србија, со оглед на тешката борба против Турците, биле принудени да прибегнат кон помош од манастирите и

---

¹⁾ А. П. Каждан. Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв., М., 1952, стр. 95—100; Д. Ангелов. Аграрните отношения в северна и средна Македонија през XIV в. Софија, 1958, стр. 123 и след.; Г. А. Острогорский К истории имунитета в Византии. „Византийский временник“, т. XIII, 1958, стр. 55—106; К. В. Хвостова. Некоторые вопросы истории имунитетных грамот македонских монастырей в XIV в. „Византийский временник“, т. XIX, 1961; Б. Т. Горянов. Поздневизантийский феодализм. М., 1962, стр. 171—193; К. В. Хвостова. Особенности аграрноправовых отношений в поздней Византии (XIV—XV вв.) М., 1968, стр. 235—253; и др.

зависното од нив селанство²⁾. Оваа гледна точка за извесното ограничување на даночниот имунитет на црковните имоти во крајот на XIV и почетикот на XV век ја прифаќаат денес низа истражувачи³⁾. Меѓутоа К. Иречек, разгледувајќи ги социјално-економските односи во српските земји во последното столетие на независноста (до турското завојување), многу покатегорично докажува дека веќе „наскоро“ (очигледно, во 70-тите години на XIV век. — Е. Н.) манастирите го губат својот даночен имунитет.⁴⁾

Во литературата не постои единство на мислењата и во однос на развитокот на феудалниот имунитет во северна и централна Македонија по распаѓањето на Српското царство. На пример, Д. Ангелов, повикувајќи се на М. Влаинец, вели дека во втората половина на XIV и почетокот на XV век финансиско-административниот имунитет на српските и македонските манастири претрпува „значајни“ ограничувања од страна на „државата“, но при тоа тој се повикува само на фактите од изворите што се однесуваат заправо до Србија, а не до македонските земји⁵⁾. Уште повеќе, тој прави заклучок за натамошно проширување на судските привилегии на македонските духовни феудали во втората половина на XIV век (по 1355 г.)⁶⁾ К. В. Хвостова, напротив, пишува дека „некои крупни македонски манастири во Србија уживале од крајот на 40-тите години на XIV век и до последната четвртина на ова столетие целосен судски, административен и даночен (освен обврските на кои е укажано погоре) имунитет“⁷⁾. Другите, пак, манастири, според нејзино мислење, се користеле само со ограничени имунитетни права; подоцна, очигледно во втората половина (или крајот) на XIV век, поради заканата од турската инвазија, со воведувањето нови давачки настапува ограничување на даночните привилегии на манастирите, но сепак некои од нив и тогаш добиваат определени повластици и ослободување од новите давачки⁸⁾.

Во современата историографија речиси сосем не нашол одраз и проблемот за еволуцијата на имунитетот во Зета од втората половина на XIV век. Вистина, И. Божиќ одбележува дека кон крајот на XIV и поч. на XV век Балшиќи за плаќањето данок на турскиот султан вовеле нова давачка⁹⁾, но тој не го сопоставува овој факт со можноста за некакви

---

²⁾ M. Wlajnatz. Die agrar-rechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens, Jena, 1903, стр. 92; М. Влајнац. Згон или кулучење ван места становања. Београд, 1932, стр. 37 и след.

³⁾ Види; напр.: Н. Вучо. Привредна историја Србије до првог светског рата. Београд, 1955, стр. 117; И. Божиќ. Доходак царски. Београд, 1956, стр. 54; Д. Ангелов. Аграрните. . . , стр. 133 (сп. „Историја народа Југославије“, т. I, Београд, 1953, стр. 428; „Преглед историје југословенских народа“, д. I, Београд, 1960, стр. 96.

⁴⁾ К. Иречек. Историја Срба, т. I, 1952, стр. 427.

⁵⁾ Д. Ангелов. Аграрните. . . , стр. 131—133.

⁶⁾ Исто таму, стр. 138—139.

⁷⁾ К. В. Хвостова. Некоторые вопросы. . . стр. 55.

⁸⁾ Исто таму, стр. 54, 56.

⁹⁾ „Историја народа Југославије“, т. I, стр. 457; И. Божиќ. Доходак. . . стр. 60.

измени во висината на имунитетот на зетската аристократија, аналогно на тоа што било во Србија при деспотот Стефан (1389—1427).

Разбирливо е дека решавањето на овој проблем бара темелно изучување на праизворите — на сите зачувани црковни и манастирски грамоти од втората пол. на XIV век. За жал, многу од историските споменици на таа епоха неповратно пропаднале, а некои — се зачувани во многу лоша состојба, нецелосни (на пример, дарбената грамота на кралицата Елена и Андрејаш, синот на крал Вукашин на манастирот Св. Андреја од 1389 г.¹⁰). Затоа за положбата на феудалната земјишна сопственост и за привилегиите на духовното и светското племство во одделните кнежевства (посебно во феудот на крал Марко, во Охридското кнежевство на Гропа и тн.) нам фактички ништо не ни е познато. Ова не принудува, за решавање на дадениот проблем, да ги земеме во изучување сите дарбени грамоти издадени од управувачите на феудалните држави што се формирале во Србија и Македонија по распаѓањето на Душановото царство. Сите тие грамоти, според нивната содржина, може да се разделат на три групи.

Првата група (сè на сè дванаесет акти) навистина ги чува поранешните формули за полниот даночен имунитет на црковните имоти (ослободувањето „од сите работи мали и големи“), што често оди заедно со определувањето на полниот административен и судски имунитет на црквата и манастирите, како што тоа било веќе утврдено со Законикот на Душан (1349—1354).

Така, во 1356 г. цар Урош ја ослободил црквата Св. Николај Стошки во г. Мелник и нејзините „луѓе“, зависните селани, „од сите работи (обврски) и давачки што постојат во земјата на царството мое, големи и мали“¹¹). Во самиот список на овие „работи големи и мали“ се спомнуваат и претставниците на државната администрација (кефалија, севаст, кнез, глобар — собирачи, на судски казни), што означува без сомневање признавање и административниот и (судскиот) имунитет на оваа црква и нејзините имоти.

Исто толку широки привилегии на црковниот и манастирскиот феудален имот се одразени и во дарбените грамоти на Дејановиќи — Иоан Драгаш и Константин кои управувале во исочна Македонија во 1373—1395 г. Имотите на Рускиот манастир (како подарените од Стефан, Душан и Урош, така и приложените од самите Дејановиќи) тие, Иоан Драгаш и Константин „ги ослободиле, — читаме ние во грамотите од 1374—1375 и 1377 г., — од сите работи мали и големи на господството наше“. Во овие грамоти се содржи и формулата за административниот имунитет: „нека никој од оние што имаат власт (чиновниците) не располага со нив“), т.е. со имотите на Рускиот манастир¹²).

¹⁰) Љ. Стојановиќ. Стари српски записи и натписи, кн. I. Београд, 1902, стр. 54, кн. 4, 1923, стр. 17—18.

¹¹) С. Новаковиќ. Законски споменици. . . , стр. 309—310.

¹²) Исто таму, стр. 514 и 512. За датирањето на овие акти види во нашата работа: „Славјански архив“, М., 1962, стр. 16—18.

Аналогни привилегии на полниот даночен (а исто така административен и судски) имунитет добивал од Дејановиќи и Хиландарскиот манастир. Во 1377 г. на Хиландар му била приложена од челникот Станислав црквата Св. Василиј во г. Штип со нејзините села на кои им бил даден полн даночен имунитет: нека за овие села, гласи грамотата, нема „ни една работа на царството наше, ни мала, ни голема“¹³). Многу подетално било изложението на имунитетните права на подарените на Хиландар во 1379 г. три села на војводата Димитар: „и овие села ги ослободи господството мое (т.е. Константин Дејановиќ) од сите работи и давачки големи и мали. . .“ (понатаму следи долг список на тие давачки). „И ако се случи глоба (судска казна) за овие села, тоа нека црквата биде слободна (т. е. слободна од глоба), и нека над нив нема, право ни кефалијата, ни кнезот, ни севастот, ни (кој и да е) од другите од господството мое; и нека со тие луѓе што живеат во горенаведените села. . . не заповеда никој од чиновниците на господството мое никогаш“¹⁴).

Исто толку штедри биле Дејановиќи и спрема старите црковни поседи, посебно спрема Лесновскиот манастир и Архилевичката црква (во близината на Куманово)¹⁵, потчинети во 1379—1381 г. на Хиландар. Ова е дотолку повеќе важно што и при Душан овие два црковни поседа (Лесново и Архилевица) имале целосен даночен и административен имунитет. И подоцна, при Дејановиќи, лесновските имоти одново „ги ослободило господството мое од сите работи и давачки големи и мали“ и установило „со нив да не рсполага ни кефалијата, ни кнезот, ни севастот, ни кој и да е (друг) од чиновниците на господството мое, само црквата Хиландарска“¹⁶).

Истиве овие имунитетни формули се вклучени и во дарбената грамота на Константин Дејановиќ (1388 г.) на Вознесенската црква во г. Штип: ослободување на нејзините села и „луѓе“ од „сите работи и давачки големи и мали“ (ова е дури двапати повторено,) ослободување од каква и да е глоба (судска казна). Овде се содржи и важно определување на судскиот имунитет на имотите на Вознесенската црква: „И нека за нив нема суд ни пред кефалијата, ни пред кнезот, но пред друг чиновник, — само пред игуменот“¹⁷).

Кон иста таква политика се придржувале и јужните соседи на Дејановиќи — Радослав Хлапен (управител на Верија, Остров и на околните реони) и неговиот зет и наследник — Николај Пагаси Балдуин. Имено, соодветно на поранешното подарување од Хлапен Николај му го предал на афонскиот манастир Св. Павел малиот манастир Бого-

---

¹³) С. Новаковиќ. Законски споменици. . . , стр. 453.

¹⁴) Исто таму, стр. 456.

¹⁵) Види во нашата статија „Вторая Архилевичкая грамота как исторический источник“. — 35. „Источники и историография славянского средневековья“, М. 1967, стр. 88—89.

¹⁶) С. Новаковиќ. Законски споменици. . . , стр. 455.

¹⁷) Исто таму, стр. 767—768.

родица Месниосиотиса (во Остров), чиишто поседи биле ослободени од „секакви господски обврски“ (ангарија, мита итн.)¹⁸⁾.

Во две грамоти на кнез Лазар, кој управувал во српските земји, ние наоѓаме исто така определувања на мошне широки даночни, административни и судски привелегии. Така, во 1381 г. кнез Лазар при подарувањето на Рускиот манастир целиот, порано самостоен posed (на црквата на Спасот „во Хвостно“, во сегашна Метохија) „ја ослободил Спасовата црква и нејзините села од сите работи и давачки мали и големи. . .“ И понатаму, во грамотата е укажано: „и нека за нив (за овие имоти) нема суд пред никого, само пред својот застапник (т.е. игуменот — Е. Н.), како *што е законот и за другите мейохи* (за црковните имоти) *свештогорски* (т.е. афонски)“. И, на крајот, овде фигурира обичното определување: „и нека нема власт над нив никој од чиновниците на земјата од господството мое. . .“¹⁹⁾

Во оваа грамота е забележливо самото Повикување на првата на другите афонски манастири (посебно нивниот судски имунитет). Мошне слична со неа е втората дарбена грамота на Лазар (1381 г.) со која кнезот ги ослободил одново приложените на Рускиот манастир села во јужна Србија (во базенот на р. Лаб) „од сите работи и давачки големи и мали“, установувајќи исто така, „за нив (селата) да нема никаков управител од оние што владеат (т.е. феудалците или чиновниците — Е. Н.), а само кого себе ќе го постави манастирот и нека за нив нема суд пред никого, а само пред својот застапник“ (т.е. игуменот).²⁰⁾

Сиве овие грамоти, кои се однесуваат до периодот 1356—1388 г., на тој начин го утврдуваат полниот даночен, административен (а понекогаш и судски) имунитет на црковните феудални поседи во централна и источна Македонија (од Куманово до Струмица и Остров) и јужна Србија (во областите Косово и Метохија). Со овие грамоти им биле дадени привилегии како на новите земјишни имоти подарени на црквата, така и на поранешните самостојни црковни поседи (посебно на имотите на Лесновскиот манастир, црквата на Спасот и Архилевица).

Но, наспоредно со разгледаните погоре, постојат втора, дури помногубројна *група* дарбени грамоти (сè на сè седумнаесет), во која наполно *описуваат секакви поадржувања на имуниетни права*. Во нивниот број се грамотите на цар Урош на Хиландарскиот манастир (сè на сè пет — за 1360, 1361, 1365 и 1366 г.), на крајот Вукашин на Рускиот манастир (1366 г.), на деспот Углеша — на Хиландар и на Рускиот манастир (1366 и 1371), на Вук Бранковиќ — на Хиландар (по 1371 г.), на Константин Дејановиќ — на Хиландар (1380 г.) и на Ватопедскиот манастир (1393 г.), на кнез Лазар — на Хиландар (1380 г.), на Воведенската црква на Обрад Драгослалкиќ (1387 г.), на повторно основаните манастири Ждрело (Горњак) и Дренча (1379 и 1382 г.) и на крајот на кнегињата

¹⁸⁾ А. П. Каждан. Два поздневизантиски акта из собрания П. И. Севастьянова. — „Византиски временник“, т. II, М., 1949, стр. 318—320.

¹⁹⁾ С. Новаковиќ. Законски споменици. . . , стр. 515.

²⁰⁾ Исто таму, стр. 516.

Евгенија и Стефан Лазаревиќ на Хиландар (1399—1402 г.) и на Дечанскиот манастир (1395—1402 г.)²¹).

Постојењето на овие грамоти дозволува да се претпостави дека не секој нов земјишен посед подарен на манастир или црква во ист период и на иста територија (Србија и Македонија) но оддалеку добивал неограничен имунитет. Во тоа нè уверува и споредбата на првата гупа грамоти (со полн имунитет) со изворите од третата група — со оние грамоти со кои на манастирите им бил даван само ограничен имунитет.

Така, во 1375 г. кнез Лазар го потврдил подарувањето на атонската Лавра на св. Атанас неколку баштини села на феудалот Цреп, но оваа грамота гласи само: „ги ослободив јас горенаведените села од дополнително населување (настанување на кнезот и чиновниците) и од „притражици“ (некаква друга обврска или давачка)...”²²). Овде ја нема ни вообичаената формула „ослободување од сите работи, мали и големи“, ни претставувањето на широкиот *административен* и судски имунитет; овие нови имоти на Лаврата на св. Атанас добиваат од кнез Лазар само даночно олеснување, притоа не толку важно и големо „бидејќи, како што следува од текстот на оваа грамота, основниот државен данок „соќ“, градската обврска („градосидание“), другите давачки и обврски селаните од дадените имоти биле должни да ги исполнуваат како порано во корист на државната каса на Лазар.

Грамотата на Вук Бранковиќ (од 1376—1377 г.) на Хиландар, според наше мислење, исто така може да служи како пример за таквиот делумен имунитет на феудалните имоти на црквата. Вук Бранковиќ со оваа грамота му потчинил на Хиландар друг, порано самостојниот манастир Св. Ѓорѓи (т.н. Виргински) во близината на Скопје, кој бил еден од најголемите и најбогати манастири во северна Македонија. Како што гласи текстот на документот, Вук „го ослободил (овој манастир — Е. Н.) да нема над него (т.е. над манастирот Св. Ѓорѓи) ни кефалија (намесник) градски, ни кефалија крепосен, ни еден чиновник воопшто, само Хиландар да располага и владее, како и со другите метохији свои”²³).

Но во оваа грамота, и покрај ова определување на полниот административен имунитет, нема никакво спомнување за ослободување на новите хиландарски имоти од државните давачки и обврски. Меѓутоа, уште во 1299/1300 г., со грамотата на крал Урош II Милутин му бил признат полн даночен, судски и административен имунитет на манастирот Св. Ѓорѓи²⁴). Со други зборови, и оваа дарбена грамота,

²¹) С. Новаковиќ. Законски споменици. . . , стр. 437—446, 449—451, 457, 489—490, 508—510, 655—656, 761—764, 71—776 (за датирањето на двете последни— Ливочката и третата Дечанска — види во нашата статија: „Славјански архив“, 1962, стр. 21—26), V. Laurent. Un acte grec inédit du despote serbe Constantine Dragaş. — „Revue des études byzantines“, t. V, 1947, pp. 183—184.

²²) Д. Анастасијевиќ. Српски архив Лавре Атонске. — „Споменик САН“, VI (48), 1922, стр. 9 (сп. С. Новаковиќ. Законски споменици. . . стр. 495).

²³) С. Новаковиќ. Законски споменици. . . , стр. 452.

²⁴) Исто таму, стр. 608—609, 613—614, 616—617, 619—620.

како и разгледаната погоре грамота на Лазар (1375) г., може, веројатно, да биде призната како сведоштво за тоа дека во овој период црковните имоти и манастирските поседе *йонекогаш* добивале *само одделни* даночни олеснувања и немале полн даночен имунитет.

Исто таков заклучок може да се направи и врз основа на грамотата на кнез Лазар (1376—1377 г.) за основаниот од него Раванички манастир (во Северна Србија, близу до г. Куприја). Овде кнез Лазар, подробно набројувајќи ги земјишните и паричните повластици, изјавува: „Уште господството мое приложи *соќ* (земјишен данок) кој е врз црковните луѓе”²⁵). На тој начин, оваа забелешка ни зборува дека Раваничкиот манастир и потчинетото нему население не биле ослободени од сите државни обврски и давачки, туку само од една од најтешките давачки, земјишниот данок („соќ”); дека полниот феудален имунитет сосем не бил во Србија од втората пол. на XIV в. задолжителен атрибут на црковното земјосопствеништво, кое било ослободувано понекогаш од феудалните господари (во вид на милост) од некои обврски („соќ” во 1376—1377 г., „приселици” и „притражици” во 1375 г.). Притоа, си останува уште нејасно — располагал ли Раваничкиот манастир со судски и административен имунитет, бидејќи во грамотата ние повторно не наоѓаме за тоа ни збор.

Значи, врз основа на овие извори, може да се устаноуви, паралелно со поранешната линија на развитокот (потврдувањето на полниот црковен имунитет) и појавата (како што изгледа, пред сè заправо во српските области) на нова тенденција, тенденција на извесно ограничување на феудалниот имунитет на црковниот посед (пред сè, ограничување на даночниот имунитет). Веројатно оваа нова тенденција на историскиот развиток значително се зацврстила (имено во Србија) во последната деценија на XIV в., кога по Косовската битка српските управувачи (Вук Бранковиќ и наследниците на Лазар) биле принудени да ја признаат власта на султанот и да се обврзат да им плаќаат данок на Турците. Во оваа ситуација случаите на полниот даночен имунитет на црковните поседе требале да станат многу поретки, па сепак, како што правилно одбележува М. Влаинац, српските феудални господари го спроведвале тоа ограничување на даночниот имунитет на црквата постепено, претпазливо, по можност штедејќи ги најкрупните феудални црковни сопственици (таквите како Хиландарскиот манастир и др.).

Имено, Вук Бранковиќ, со специјална грамота (21. XI. 1392 г.), ги ослободил имотите на Хиландар во својата држава од плаќања, за сметка на данокот на Турците. Кога тој му се потчинил на султан Бајазит, како што се вели во грамотата, Вук ја „испишал (направил попис) сета земја колку што ја има во власта моја, — како ќе им плаќаме данок на Турците”. И како резултат од овој „попис”, распределбата на сета сума од данокот по поседите на Вук и одделните феудални имоти, — на имотите на Хиландар, како што зборува самиот Вук, им се паднале 200 „унции” (т.е. перпери) „и *шоа јас го зегов на себе, јас*

²⁵) С. Новаковиќ. Законски споменици. . . , стр. 770.

од себе, од мојот двор — да им плаќам на Турците, а метохијата хиландарска нека биде *слободна од овој данок*, нека не даваат ништо”.

Ова ослободување, — пишувал Вук Бранковиќ, — нека биде во сила до мојата смрт и до прекураѓањето на исплатата данок на Турците, а наследникот на Вук нека не налага врз имотите на Хиландар давачки поголеми од 200 перпери (веројатно годишно)²⁶⁾. Со самото тоа, дури воведувањето на новата, мошне тешка давачка засега не ги засегнало имотите на Хиландар во земјите на Вук Бранковиќ, но сепак е неоспорен фактот дека дури Хиландарскиот манастир, кој уживал полн имунитет, кон крајот на XIV в. се вклучува во „пописот” за данок и можеби е ослободен од него само во вид на милост од феудалниот господар.

Приближно во истото тоа време (околу 1392 г.), кнез Стефан Лазаревиќ приложил за Хиландар нови имоти (бившата баштина на војводата Обрад Драгослалиќ) и во својата грамота установил: „нека за нив нема војничка обврска, и нека дури мојот кефалија (намесник) нема власт над нив, нека за нив нема (т.е. за тие имоти — Е. Н.) соќ, нити некаква друга давачка, а нека за нив биде (така) како и за другите метохиј хиландарски; и нека за нив нема суд на друго место, освен *пред господствој мое или пред џаџријархой*”²⁷⁾. Во поседите на наследниците на кнез Лазар, како што се гледа од приведените извадок, Хиландар го зачувал полниот даночен и административен имунитет и во крајот на XIV в., но, веројатно, неговите судски привилегии веќе биле потесни одошто порано, — за што поподробно ќе кажеме подолу.

Но, како што изгледа, и по воведувањето на оваа нова давачка најголемите манастири (како Хиландарскиот и Рускиот) успеале да ги зачуваат своите имунитетни привилегии. Така, во 1395 г. кнегињата Евгенија и Стефан Лазаревиќ ги „ослободиле” имотите на Рускиот манастир во својата држава, установувајќи тие „*да бидат слободни од секаква користи царска* (т.е. давачка за сметка на данокот на Турците), — ако пак каква било се случи, нека манастирот не биде задолжен” (т.е. да биде слободен од неа).

„Освен тоа, — гласи натаму грамотата, — ние ги ослободивме и од секакви обврски пред господарите (т.е. во корист на самите српски управувачи), нека не смее да им заповеда ни војводата, ни кефалијата (намесник), ни двородржецот (дворски чин), ни челникот, ни кој и да е од оние што имаат власт во земјата на господството мое, а само оној што му служи на манастирот”, и, на крајот, „суд за нив нека нема на друго место освен *пред челником* на господството мое”²⁸⁾. Со самото тоа, на Рускиот манастир му биле потврдени мошне значајни права и привилегии — полн даночен имунитет (вклучувајќи го и ослободувањето од данок на турскиот султан), а исто така административен и доста широк судски имунитет.

²⁶⁾ Исто таму, стр. 459—460. Сп. И. Божић. Доходак царски. . . , стр. 54.

²⁷⁾ Исто, таму, стр. 459. (сп. И. Божић. Доходак. . . , стр. 54).

²⁸⁾ С. Новаковић. Законски споменици. . . стр. 520.

Сепак, всушност далеку не сите црковни феудални поседи во крајот на XIV в. во Србија добивале неограничени даночни имунитетни привилегии, посебно ослободување од новата давачка за сметка на данокот на Турците. Така на пример, во 1395 г. кај наследниците на кнез Лазар дошол монахот на атонската Лавра на св. Атанас (некојси Теофан) со молба „да се ослободат селата“ на Лаврата во Петруската област (во близината на г. Параќин); ова зборува, меѓу другото, за отсуството на широки имунитетни права кај српските имоти на Лавра.

Погоре ние укажувавме, дека во 1375 г. кнез Лазар ги ослободил нив само од две обврски („приселици“ и „притражици“). во корист на државната власт. Во 1395 г. неговите наследници (кнегињата Евгенија и Стефан Лазаревиќ) им дариле на селата и имотите на Лаврата ослободување „од секоја наша работа мала и голема, со исклучок на *данокот на великиот господар* (т.е. султанот — Е. Н.), кога ќе дојде (давачката) за сета земја српска, тоа нека и тие неа ја исполнуваат според можностите, — а од нашите пак обврски, мали и големи, нека бидат слободни”²⁹⁾.

Значи, резултат од разгледувањето на дадените црковни и манастирски грамоти за црковниот имунитет во Србија и Македонија во втората пол. на XIV в. може да биде само заклучокот за постоењето во тој период на *две тенденции* во развитокот на црковниот феудален имунитет, а имено — поранешната линија на зачување полн имунитет (даночен, административен и судски) и, наспоредно со неа, *новата*, тенденција кон извесно ограничување на имунитетот на црковниот посед (ограничување, пред сè, на даночниот имунитет).

Оваа нова тенденција за развиток на феудалниот строј, по сè изгледа, многу *јосилно се изразила во самата Србија*, каде што веќе во 70-тите — 80-тите години новооснованите манастири (Ждрело, Раваница, Дренча) добивале само одделни даночни олеснувања, или сосем немале даночен имунитет. Зголемувањето во крајот на XIV в. на даночното оптоварување во Србија (во врска со исплаќањето данокот на турскиот султан) веројатно довело до натамошно ограничување на даночниот феудален имунитет, кое, впрочем, не ги засегнало најкрупните манастири (Хиландарскиот, Рускиот), кои, како и порано, се користеле со полн даночен и административен имунитет. Оваа тенденција на определено ограничување на даночниот имунитет на црковните имоти нашла натамошен развиток во српските земји во првата половина на XV в.³⁰⁾.

Интересно е да се споредувањето на двете грамоти на кнез Лазар на Рускиот манастир (1381 г.) со двете грамоти на неговите наследници — на Хиландарскиот и Рускиот манастир (околу 1392 и 1395 г.), дозволува исто така, како што нам ни се чини, да се проследат несомнените обиди на кнежевската власт во Србија по Косовската битка донекаде

²⁹⁾ Исто таму, стр. 496. Сп. И. Божић. Доходак. . . , стр. 55.

³⁰⁾ Сп. И. Божић. Доходак царски. . . , стр. 54 и сл.

да го ограничи и полниот судски имунитет со кој се користеле имотите на атонските манастири.

Ако кнез Лазар во обете свои грамоти предвидувал ослободување на овие метохии на Рускиот манастир од надлежноста на судот на *секакви* чиновници, одбележувајќи дека во таква положба се наоѓаа „и другите метохии светогорски“ (т. е. другите атонски поседи), тоа наследниците на Лазар, кнегињата Евгенија и кнез Стефан, веќе установиле за имотите на Хиландарскиот и Рускиот манастир виша судска инстанца — судот на кнезот или на патријархот (според грамотата на Хиландар, ок. 1392 г.) или судот на челникот кнежевски (според грамотата од 1395 г.). Нам ни се чини дека овие обиди на кнежевската власт да се здобие со некаква судска контрола над духовните феудали биле тесно сврзани со она ограничување на даночниот имунитет што настапува кон крајот на XIV век во Србија, и веројатно, исто така во Зета.

Изучувањето на овие грамоти ни дава право да го сметаме како недоволно основан во историографијата заклучокот за натамошното зголемување и проширување на судскиот имунитет на македонските манастири во втората половина на XIV в. Со оглед на очигледната тенденција кон скратување на даночните привилегии на духовните феудалци, а исто така и на стремежот на дел од светската аристократија и делумно кнезовите да ги присвојат црковните и манастирските имоти,³¹⁾ по сè изгледа поверојатно е извесното ограничување на широките *судски привилегии на црквата* (во едни кнежевства) или нивното зачувување во поранешниот обем, како што тоа било утврдено во средината на XIV в. со решенијата од Законикот на Стефан Душан, — во други држави и феуди што се формирале на територијата на бившото српско царство (на пример, во поседите на Иоан Драгаш и Константин Дејановиќ, Николај Пагаси Балдуин, во доменот на самиот цар Урош V). Нам ни останува само да жалиме поради тоа што недостигот од материјали кои ја карактеризираат внатрешната политика (пред сè, даночната политика) на новите феудални управувачи не ни дава можност да ги претставиме во сета целост привилегиите и правата на феудалната аристократија во секое од овие кнежевства.

Па сепак, според наше мислење, нема сомневање дека со оглед на постојаната остра потреба од пари што ја имале речиси сите „дијадокси“ на Стефан Душан (да потсетиме макар за Никола Алтомановиќ, Воислав Војновиќ, Балшиќи, најпосле, дури за Урош V и Лазар, кои воведувале нови давачки и царински намети, и најјасно тоа се изразило во политиката на Тома Прељубовиќ³²⁾), во втората половина на XIV в. *полниот* имунитет (особено даночниот и, веројатно, судскиот), по се-

³¹⁾ Види „Средние века“, вып. 23, 1963, стр. 134—148.

³²⁾ Г. Дестунис. Историческое сказание инока Комнина и инока Прокла о разных деспотах Эпирских и о тиране Фоме Прелумбове Комнине, деспоте. СПб, 1858, стр. 13—15 (овде се зборува дека Тома бил толку „златољубив“, што неговото среброљубие станало вистинско „Идолопоклонство“; сп. „Гласник Друштва србске словесности“, кн. XIV, 1862, стр. 246—248; „Вопросы истории славян“, вып. 2, Воронеж, (продолж. на заб. 32) 1966, стр. 104—107; и др.

која веројатност веќе престанува да биде неизменлив и безусловен атрибут на секој црковен имот, а спрема светскиот посед, очигледно, се применувал уште поопштар даночен курс.³³⁾

Никако не е случајно што дури и „најхристољубивите“ феудални управувачи сметале за можно да ги лишуваат манастирите од поранешните парични олеснувања (така постапувал, на пример, кнез Лазар), а најбогатите духовни земјопоседници (посебно Хиландар) биле принудени во тоа време да прибегнуваат кон фалсификати, кон дополнување во текстот на Душановите грамоти за да си обезбедат добивање на пет илјади перпери.³⁴⁾ Може да се претполага дека спроведувањето на таква „остра“ црковна политика (посебно забележливите секуларизациони тенденции, скратувањето на имунитетните права) во втората половина на XIV в. во голема мера се олеснувало за новите феудални управувачи и за светските феудалци што нив ги поддржувале, со постоењето несомнени противречности во средината на духовната аристократија (меѓу православните и католичките духовни феудалци, меѓу белото и црното духовенство — т.е. меѓу патријархот и епископите од една страна, и влијателните манастири, пред сè атонските; најпосле, меѓу одделните манастири). На крајот, не треба да се заборава и за постоењето, внатре во црквата на разни струи на планот и надворешно-политичката ориентација (приврзаници на помирувањето со византиската Патријаршија и, наспроти нив, нивните противници) и во целокупното неблагоприятно влијание на распаѓањето на Српското царство врз положбата на духовната аристократија.

Распарчувањето на единствената држава ги лишувало овие или оние духовни земјопоседници од можноста да ги заштитат своите имоти надвор од новите државни граници; честите размирици и преминувањето на земјите од раце во раце, сосем не ги побудувале кнезовите толку усрдно да се грижат за благонаклоност од црквата (како што тоа го правел Душан или Милутиќ), а напротив — ги претворале одделните нејзини претставници во опасни (поради нивното богатство или влијание) соперници, во сомнителни „поткажувачи“ (ова особено се однесувало до атонските монаси — по нивниот премин под власта на Византија и, уште повеќе, од 1373 г. — под сизеренитетот на моќниот турски султан)³⁵⁾.

На тој начин, изучувањето на историските извори за еволуцијата на имунитетните права и привилегии на црковниот и манастирскиот земјишен посед по распаѓањето на Српската држава на Немањики, ни дозволува нам да претположиме дека во целост (во споредба, на при-

---

³³⁾ Сп. ст. 198 од Законикот на Стефан Душан, издадена очигледно во последните години од управувањето на Урош V види „Византиски временник“, т. XXVI, 1965, стр. 273 и 275).

³⁴⁾ А. В. Соловјев. Два прилога проучавању Душанове државе. — „ГСНД“, кн. II, св. 1—2, Скопје, 1927, стр. 28, 296; „Византиски временник“, т. XVII, СПб, 1911, прил. № I, стр. 336.

³⁵⁾ Види, на пример: „Византиски временник“, т. XVII, СПб, 1911, прилог № 1, стр. 336.

мер, со периодот на управувањето на Стефан Душан) положбата на духовната аристократија не се подобрила, и покрај познатите нам од грамотите извесни нови подарувања на земји, или имунитетни права. Дури, поскоро може да се рече, дека во втората половина на XIV век (веројатно особено до 1375 г. — до помирувањето со константинополската црква) положбата на црковната сопственост се изменила, во *краен резултат*, кон полошо, макаршто во одделни кнежевства црквата и манастирите продолжувале да ги чуваат поранешните поседи и имунитетните олеснувања. Затоа можеме да се согласиме со заклучокот на Г. А. Острогорски, што тој го прави врз основа на анализата на имунитетните права на византиската црква (втората половина на XIV и првата половина на XV в.): „Упорна борба, која потајно се водела меѓу византиските духовни и светски феудалци завршила со победа на последните”³⁶⁾, и да признаеме дека таквата теза за премоќта на светската аристократија и на феудалните управувачи, за засилувањето на нивното влијание, за порастот на нивното богатство (меѓу другото, и за сметка на некои, црковни поседи), ја одразува и положбата во многу феудални држави што vznikнале на територијата на недолговечното Српско-грчко царство на Стефан Душан.

(Превел: Е. К.)

---

³⁶⁾ Г. Острогорский. К истории иммунитета... стр. 92.